

В. Г. Бульба,

к.істор.н., доц., завідувач кафедри соціальної та гуманітарної політики ХарРІ НАДУ

ІСТОРИКО-КОМПАРАТИВНИЙ ОГЛЯД КЛАСИЧНИХ ПАРАДИГМ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Здійснено джерелознавчий аналіз класичних підходів до розуміння сутності та змісту головних функцій держави. Зроблено висновок, що незалежно від типу та форми державного устрою саме в її функціях найбільш чітко виявляються сутність та соціальне призначення держави.

Ключові слова: держава, функції державного управління, соціальне призначення держави.

Для демократичних країн початок ХХІ сторіччя позначився суттєвими змінами в соціальних, економічних, політичних, моральних та ціннісних вимірах, головну роль у яких покладається на державу. Тому дослідження функцій держави саме на сучасному етапі суспільного розвитку, здійснення їх аналізу та прогнозування дає змогу визначити пріоритетні напрями, які забезпечуватимуть здійснення ідеї суспільства як справедливої системи співпраці вільних і рівноправних членів суспільства.

Питання про функції сучасної держави залишається одним з найважливіших питань не тільки в теорії, а й практиці державотворення. Це зумовлено, насамперед, тим, що у функціях проявляється суть держави, її соціальне призначення, яке полягає у створенні фонових інститутів демократії, завдання яких зводиться до забезпечення функціонування такої системи контролю над економікою, яка не дозволить невеликій частині певного суспільства встановити контроль над усією політичною сферою.

У сучасному державознавстві функції держави доцільно розглядати комплексно як предмет і зміст діяльності держави разом із засобами та способами, що їх забезпечують. Такий функційний підхід до діяльної держави має одне істотне уточнення: розширюється і поглиблюється

розуміння соціального призначення держави та переосмислюється сутність проголошеного зв'язку між змінами характеристик держави і, відповідно, її функцій.

Загально визнаними вважаються ліберальна і марксистська наукові традиції, які формують “теорію держави”. Якщо в лібералізмі держава виступає лише інструментом забезпечення функціонування суспільства як соціально-економічного механізму, то марксизм спробував сформулювати загальні закони суспільного розвитку у всесвітньо-історичному масштабі з переважним акцентом на практичній (економічній) діяльності. Як основний принцип матеріалістичного розуміння історії було сформовано ідею про те, що економічний базис є необхідною передумовою будь-якого суспільства, а тому кожна наступна стадія економічного розвитку формує основу, на якій розвивається культурна надбудова.

Очевидно, що на функції держави впливають не стільки базові характеристики кожної окремої держави, скільки нові умови та проблеми сучасної життєдіяльності окремого суспільства та існування людської цивілізації (екологія, демографічні, сировинні та інші глобальні проблеми).

Актуальність нашого дослідження зумовлюється низкою чинників і неузгодженостей, які утворюються в процесі визначення механізму державного впливу на загальний розвиток суспільних процесів, оскільки невідворотнім фактором є реальна небезпека підміни поняття функціонування держави різними способами її впливу на розвиток економіки, а звідси й усієї соціальної сфери. У сучасних умовах поглиблене цілісне дослідження суспільства нерозривно пов'язане з подальшою теоретичною розробкою та змістовним переосмисленням категорії “функції держави”, яка охоплює все багатоманіття сучасного державотворення.

Загалом аналіз генезису функції держави характеризується перманентними процесами вдосконалення вираження і конкретизації історичної сутності та соціального призначення, що закономірно відбивається на змісті її діяльності, оскільки функції є найбільш “чутливими”

до сутнісних змін, які координуються глобалізаційними процесами і найчіткіше відображаються в економіці. Вважається, що класичне визначення сучасної держави подав М. Вебер у праці “Політика як покликання”, в якій дослідник наголошував на трьох аспектах держави: її територіальному характері; монополії на засоби фізичного насильства; легітимності [9, с. 178].

Існування зв'язку визначеної теми з науковими та практичними завданнями, які сьогодні стоять перед політичною, управлінською та науковою елітою України засвідчується тісною кореляцією порушеної у статті проблеми із завданнями, визначеними у Засадах внутрішньої і зовнішньої політики, які базуються на забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку суспільства, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства [13].

Очевидно, що для значної частини людства глобалізація несе в собі й суттєві загрози, зумовлюючи розмежування країн на “цивілізаційний центр” і “периферійну зону”, поглиблюючи їхню диференціацію в соціально-економічному розвитку та економічний і технологічний розрив, видозмінює функції держави та потребує їх кореляції.

Польський соціолог Зигмунд Бауман небезпідставно наголошує на тому, що на сучасному етапі традиційна держава поступово відмовляється від функції підтримки динамічної рівноваги в економіці, суть якої полягає у створенні своєрідного балансу. Не здатна більше підтримувати цю рівновагу і керована лише політично вираженими інтересами населення, національна держава щодалі більше перетворюється на виконавців волі й повноважних представників сил, які мало ймовірно, що матимуть політичний контроль [2, с. 55].

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що на сьогодні ступінь розробленості теорії функцій держави в українській і світовій науці державного управління ще донедавна вважалася однією з найбільш досліджених. Кілька останніх століть європейський науковий вектор спрямовувався на пошук гуманістичних цінностей, серед яких чільне місце посідає національна держава як інститут, що увібрав у себе загальнолюдські цінності: демократії, відповідальності, соціальної стабільності тощо, які мають визначати у третьому тисячолітті не тільки сферу духовного життя, національної культури, але й перетворитися на важливі чинники для теоретичних розробок соціально орієнтованої держави у глобалізованому просторі.

Традиційно вважається, що національна держава здійснює свої функції у особливому соціальному просторі, який формується сукупністю соціальних відносин, взаємовідносин, статусів та ролей на певній території, де відбуваються соціальні явища. Його зміст вивчали такі класики соціологічної думки, як Е. Дюркгейм, П. Бурдьє тощо. При цьому одна з головних проблем розвитку суспільства, через яку заломлюються сучасне бачення концепції держави, зводиться до таких питань: чому віддати перевагу в соціальній інтеграції індивідів – політичній державі, з її елементами влади як механізму тотальної регуляції суспільства, чи громадянському суспільству, з його власними регуляційними механізмами, де держава відіграватиме досить обмежену соціальну функцію. М. Вебер наголошував на існуванні тривимірного соціального простору ієрархічних соціальних структур, тобто відносин власності, влади і престижу [18, с. 352–353].

У 20-х роках минулого сторіччя німецький дослідник державного та конституційного права, супротивник ліберальної демократії Карл Шмітт вказував на існування як “функційної єдності сучасної держави, створеної абсолютизмом”, так і “розподілу і балансуванні влади”, а також протиставляв “уявлення про державу як сповненого життя організму, що природньо зростає в історії” [22].

Зрозуміло, що на різних історичних етапах різні вчені, які пропонували пояснення функцій держави, використовували різний обсяг накопичених людством знань. Сьогодні рівень знань про суспільство суттєво розширився і збагатився. Водночас деякі ідеї та наукові концепції, які були створені і розвинуті раніше, лише тепер знаходять практичне підтвердження та втілення в життя.

Водночас аналіз наукових праць змушує зробити висновок про наявність **невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття**, а саме – існування різночитань та неузгодженостей у визначенні функцій сучасної держави в дослідженнях західноєвропейських науковців. Очевидно, що з огляду на стрімке поширення глобалізаційних процесів низка наявних положень теорії функцій держави потребують нових підходів до розуміння їх сутності, що надає підстав виокремити ряд нових напрямків у розробці зазначеної проблематики.

По-перше, варто звернутися до праць М. Вебера, який, досліджуючи закони розвитку держави, здійснив аналіз специфічних особливостей соціальної структури античного суспільства та зазначав, що римська імперія впала не внаслідок дій якихось зовнішніх причин – чисельної переваги її зовнішніх ворогів чи неспроможності її політичних лідерів. Зокрема, причиною занепаду міст значною мірою стала чинна державна фінансова політика [4, с. 24], яка в міру зростання потреб у грошах ставала все більш натурально-господарською і прагнула покрити дві головні витратні статті бюджету – утримання чиновництва та армії.

Розпад імперії був прямим політичним наслідком поступового занепаду фінансово-економічної функції держави, що полягало в поступовому переході до натурального господарства та, по суті, означало ліквідацію апарату державного управління. Таким чином, здійснюючи економічну інтерпретацію історичних явищ, М. Вебер наголошував на недооцінці її наукової значущості, що є наслідком особливої некритичності, якою

відзначається економічна інтерпретація дійсності як “універсальний” метод дедукції всіх явищ, що відбуваються у суспільстві. Соціально-економічна проблема постає не скрізь, і всюди, де економічні моменти виступають як причина або наслідок, а лише там, де проблематичним стає якраз значення цих моментів і де точно встановити його можна лише методами соціально-економічної науки, – попри все, царина соціально-економічного дослідження залишається майже неосяжною [4, с. 209].

Досліджуючи питання про “засоби” (“збереження держави” чи “надання їй допомоги”) дослідник зауважував, що у цій сфері слід було б якраз встановити, чого саме держава робити не може. Іншими словами, на яку сферу суспільного буття не поширюється вплив функцій держави.

Тут варто зауважити, що у ХХ сторіччі основоположник ліберально-державної концепції Джон Ролз запровадив термін “нейтральності” функцій держави, який, на його думку полягає в наступному:

“а) держава має забезпечити всім громадянам однакову можливість розвивати всяку концепцію блага, яку вони вільно стверджують;

б) держава не повинна робити нічого такого, що мало б за мету сприяння чи допомогу хоч би якій конкретній вичерпній доктрині за рахунок іншої, а чи більшу поміч тим, хто її плекає;

в) держава нічого не повинна робити такого, що робило б імовірнішим те, щоб індивіди прийняли хоч би котру конкретну програму, а не будь-яку іншу, якщо тільки не зроблено кроків у напрямку скасування чи відшкодування наслідків політики, що призвела до цього” [14, с. 193].

М. Вебер наголошував на помилковості твердження стосовно того, що державу потрібно розглядати як найвищу “цінність”, – особливо якщо йдеться про оцінки у політичній сфері, – з інтересами якої слід співвідносити усі соціальні дії. Будь-яка самодостатня цінність держави заперечується, і на останню дивляться як на суто технічний допоміжний засіб для реалізації зовсім інших цінностей, що тільки й виправдовують її достойність, причому

лише доти, доки держава не спробує змінити своє підпорядковане становище [44, с. 308–309].

Очевидно, що з цієї позиції виникає питання визначення алгоритму “підпорядкованого становища держави” та процедури його легітимізації. Варто зауважити, що сучасні соціологи, спираючись на праці французького дослідника Е. Дюркгейма, поширили своє бачення проблематики визначення легітимності функцій держави, бо ж “державна функція функціонує всередині нас” [9, с. 179]. Функції держави відіграють важливу роль у виконанні нею своєї історичної місії, яка насамперед полягає в реалізації державної політики, бо без впливу на ті чи інші суспільні відносини держава не в змозі вирішити завдання, що стоять перед нею, і досягти відповідних цілей.

У європейській соціальній філософії ХХ сторіччя можна умовно визначити чотири періоди дослідження основних концепцій функцій держави:

- наприкінці 40-х та початку 50-х років в дослідженнях переважав емпіричний підхід, а також вівся пошук загальної теорії;
- на початку 60-х років зростає проблемний простір у теорії держави, але в низці праць критикуються тоталітарні режими;
- у 70-ті роки концепції держави виходять за межі етатичної схеми і переорієнтуються в рідше антиетатичної традиції.
- у 80 – 90-ті роки виокремилася тенденція дослідження механізму реформування держав, поглиблення змісту категорій “громадянське суспільство”, “самоврядування”, “демократія”, “державна”, “політика”, які фактично доповнюють одна одну.

Загалом Р. Арон, наголошуючи на принципово різному тлумаченні поняття “політика” (policy), зауважував, що:

- по-перше, під цим терміном можна розуміти певну концепцію, програму дій, а можливо, й саму дію окремого індивіда, групи індивідів, уряду;

– по-друге, інше тлумачення цього поняття походить від англійського “politics” та стосується тієї сфери суспільного життя, де конкурують або протистоять різні індивіди або групи, які мають власні цілі, інтереси та свій світогляд [1].

У теорії держави функція означає напрямок, предмет діяльності того чи іншого політико-правового інституту, зміст цієї діяльності, її забезпечення, функції визначають її структуру, тобто способи, закономірності організації елементів держави як складної соціальної системи.

Соціальна теорія Е. Дюркгейма, яка формувалась на ґрунті соціально-політичного протистояння у Франції другої половини XIX ст., а тому враховувала те, що для раннього капіталізму характерною була орієнтація, насамперед, на принцип економічної ефективності державної політики, з різким розмежуванням індивідів за рівнем їх добробуту і, як наслідок цього, провокуванням нестабільності в суспільстві.

“Залізна леді” М. Тетчер у праці “Мистецтво управління державою. Стратегії для світу, що змінюється” взагалі заперечувала факт існування “суспільства”, оскільки, на її думку, “пройшли ті часи, коли більшість людей вірили, що всі їхні проблеми має вирішити держава. Вони перекладають вирішення своїх проблем на суспільство. Але, якщо хочете знати, ніякого суспільства не існує. Є люди: чоловіки, жінки, сім’ї. І жоден уряд не може нічого зробити по-іншому, як діяти через цих людей, а люди в першу чергу мають слідкувати за собою” [20].

Натомість ідея соціальної функції держави знайшла відображення в концепціях “державної всезагальної благодаті” В. Ростоу, “демократичного соціалізму”, неоліберальних теоретичних побудовах, теоріях К. Поппера, Ф. фон Гаєка, Х. Альберта та ін., які розглядали цю функцію як сукупність соціальних та юридичних гарантій, що надає держава для забезпечення прав кожного члена суспільства, у т. ч. права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості.

Джон Ролз, узагальнюючи основні постулати “теорії справедливості”, доводив існування певного “вищого рівня абстракції традиційного вивчення суспільного договору” [14, с. 10], і зазначав, що “певне впорядкування основних політичних і соціальних інститутів є відповіднішим для реалізації цінностей свободи й рівності – за такої концепції громадян. Ці ж два принципи справедливості такі:

а) кожна особа має рівноправні претензії та цілком адекватний план рівноправних основоположних прав і свобод, і цей план узгоджується з цим же самим планом для всіх, і в цьому плані рівні політичні свободи, й тільки ці свободи, повинні мати гарантованою свою істинну цінність.

б) соціальні й економічні нерівності повинні задовольняти дві умови:

– по-перше, вони мають бути пов’язаними із позиціями й посадами, відкритими для всіх за умов справедливої рівності шансів;

– по-друге вони мають бути якнайвигоднішими для тих членів суспільства, які мають найменше переваг” [14, с. 31].

Варто зауважити, що процес розвитку суспільства розглядався Е. Дюркгеймом через призму культурно-історичного прогресу, на основі чого було створено методологію “соціологізму”. У Дюркгейма суспільство виникає із взаємодії індивідів, але потім перетворюється в надіндивідуальну реальність, підпорядковану низці суспільних інституцій, найвищою і найбільш стійкою організаційною формою яких постає держава, розвиток якої, в свою чергу, можливий лише за умови ефективного функціонування механізму політичної соціалізації людини як процесу її розвитку та здатності до відтворення. Держава діє в тих цілях, для здійснення яких вона виникла. Основні напрямки її діяльності прийнято називати функціями держави.

Вважається, що першим традиційне нині поняття “соціальний механізм” запровадив О. Конт для пояснення цілісності та життєздатності суспільства як “соціального тіла”. Так, “соціальний механізм” за О. Контом, виконує функцію забезпечення виживання та розвитку суспільства загалом.

Надалі концепцію “соціального механізму” розробляли майже всі класики соціології Г. Спенсер, Р. Мертон, Т. Парсонс та ін.

Потрібно зауважити, що автори цих концепцій не завжди використовували термін “механізм”, оскільки він, запозичений з природничих наук, а значить несе позитивістське та механістичне змістовне навантаження. У свою чергу, як відзначили П. Хедстром та Р. Сведберг поняття “бюрократична машина” та “протестантська етика” можна розглядати саме як приклад “соціального механізму” [18]. У праці “Соціальна теорія та соціальна структура” Р. Мертон (англ. Robert Merton) характеризує соціальний механізм як соціальні процеси, які є визначальними за наслідками для певних частин соціальної структури. За допомогою цієї парадигми вчений обґрунтував конкретні теорії соціальної структури. Ця парадигма орієнтована на теорію середнього рівня. Основними поняттями теорії структурного функціоналізму Мертона є “функція” і “дисфункція”. “Функцію” він розглядав в аспекті наслідків, які служать саморегуляції даної системи або пристосування її до навколишнього середовища. “Дисфункцію” – як наслідки, що послаблюють саморегуляцію системи або її пристосування до середовища.

Більшість сучасних держав розглядаються як простір, у якому здійснюється протистояння двох протилежних сил: прихильників економічного капіталу та прихильників того суспільного прошарку, що не володіє цим капіталом. П. Бурдьє зауважував, що, оскільки держава є наслідком величезної концентрації капіталу, то функції сучасної держави не обмежуються регламентацією ринку. Фактично він поставив під сумнів уявлення, що прогресує нині про невідворотність процесу глобалізації і заперечував можливість встановлення економічного порядку, виокремлюючи важливість таких показників як його потужність та інерційність, підґрунтя яких закладено в економічних габітусах і системах уявлень, що з ними пов’язані.

Критерієм класифікації концепцій держави виступає передусім міра її соціальної орієнтації, що припускає наявність політичної, економічної та індивідуальної свободи людини в умовах свого власного існування. У 50-х роках ХХ сторіччя прихильники “теорії конвергенції” стверджували, що такі антагоністичні системи, як капіталізм і соціалізм, під впливом індустріального розвитку набувають спільних рис, зближуються, зливаються у певне “конверговане (змішане) суспільство”, яке втрачаючи яскраво виражені риси “капіталістичної” чи “соціалістичної” системи, втілюватиме переваги обох систем. Таким чином буде створена можливість досягнення суспільного оптимуму. Теорія конвергенції розроблювалася Дж. Гелбрейтом, Р. Ароном, Я. Тінбергеном, В. Ростоу та мала свій вплив на розвиток ідеї соціальної функції держави.

Так, В. Ростоу у праці “Стадії економічного зростання. Некомуністичний маніфест” (1960) виклав власну концепцію суспільного розвитку, альтернативну марксистській формаційній теорії. Причому на перший план вивів не виробництво, а “споживання і добробут у найширшому розумінні”.

На думку М. Фуко, держава – це форма, в якій буржуазія організує свою владу в суспільстві, а державні форми слід розуміти і як форми культури, бо держава неперервно та інтенсивно здійснює культурну революцію й формує гіперреальний світ. Отже, слід звертати увагу не лише на функції держави (захист прав власності, регулювання монополій тощо), а й на не менш важливе питання, як вона виконує їх, як вона проектує певні форми організації на нашу повсякденну діяльність. Дослідження функціонування системи соціального забезпечення увиразнюють це твердження, показуючи вигоди, що їх отримують прохачі, завжди пов’язані з підпорядкуванням системі нагляду та контролю [9, с. 179].

Введення до аналізу функції та призначення держави психологічних, релігійних і культурних аспектів, виділених М. Фуко, дає можливість по-новому оцінити проблему відчуження людини від держави, виявити

існування економічної, політичної, релігійної форм примусу. Водночас дослідник з певною мірою скептицизму ставився до сучасної демократичної держави як інституту, що уособлює загальнолюдські цінності.

Послідовний захисник ідеалів економічної свободи, австрійський економіст Ф. фон Гаск наголошував на тому, що “ті, хто намагаються розмежувати функції уряду на основі лише мети, а не методів, постійно знаходяться в опозиції до державної діяльності, що, як виявляється, має тільки бажані наслідки, або відчують, що їм бракує загального принципу, на якому б ґрунтувалися їхні заперечення проти тих заходів, які є на загал дієві для досягнення специфічних намірів, але які у своєму сукупному ефекті знищують вільне суспільство” [6, с. 264].

Х. Альберт вважав, що під час ретельного розгляду можна було б встановити, що характеристика ситуації насправді не вичерпується виділенням трьох здавалось би типових концепцій: позитивізму, екзистенціалізму і марксизму. Критикуючи принципи економічної традиції, Альберт зосереджував увагу на її орієнтації на класичну методологію раціонального мислення, що визначається принципом економічної зумовленості. На місце цього принципу сучасна методологія висуває принцип критичної перевірки, який дозволяє критикувати всі факти у вимірі альтернативних можливостей і різних точок зору та звільнити процедуру вирішення проблеми політичного устрою від спроб ідеологічного виправдання.

Німецько-американський філософ Г. Йонас наголошував на тому, що ліберальні системи врядування з етичного погляду вищі за своїх візаві, проте, ймовірно, в дечому програватимуть їм в аспекті відлагодженості функціонування соціальних механізмів. Проте ми повинні додати, що їхня перевага – відповідно до критеріїв, за якими ми оцінювали системи врядування – аж ніяк не гарантує довговічності; натомість у своєму зародку ці переваги містять суперечності, внутрішні кризові моменти, можливу деградацію і навіть перспективи перетворитися на цілком протилежний

суспільний лад, за якого нова тиранія міститиме цілком нові “прогресивні” риси [8, с. 261–262].

Разом з тим, завзятий критик тоталітаризму британський філософ, логік і соціолог Карл Поппер у праці “Відкрите суспільство та його вороги” застерігав від марних спроб дати відповідь на питання: “Що таке держава, яка її справжня природа, яке її соціальне значення?” та наполягав на доцільності з’ясування: “Що ми вимагаємо від держави? Що ми пропонуємо вважати законною метою державної діяльності?” [12, с. 128].

Варто зазначити, що в сучасній практиці застосування термінів “функції держави” розглядається як основні напрями або види діяльності держави, які розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві. Ці процеси наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть стали рушійною силою до утвердження національних держав у сучасному розумінні цього поняття. М. Тетчер наголошувала на тому, що “будь-яке державне регулювання є обмеженням свободи, будь-яке правило має свою вартість. Допоки уряд буде втручатися і не обмежувати свою діяльність тими моментами, які необхідні для успішного функціонування капіталістичної економіки, результати будуть мізерними” [20]. Реалізація внутрішніх функцій держави (економічної, соціальної, захисту прав та свобод людини і громадянина) з одного боку сприяє посиленню центральної влади в державі, поступовій руйнації внутрішніх бар’єрів, а з іншого – зрощує соціальне й культурне життя в національну єдність. Чи може одне й те ж саме тіло щодо себе одночасно стояти й рухатись?” – ставив риторичне запитання античний філософ Платон, шукаючи “доброго і правильного державного устрою” [12, с. 126].

Французький марксистський соціолог і політолог Нікос Пулантзас, який критикував як тоталітарне суспільство Сходу, так і авторитарний етатизм Заходу, окреслив основні вади концепції інструменталізму, яка розцінює державу як інструмент панівного класу для свого панування в суспільстві. На думку дослідника, держава – це регіональний сектор капіталістичної структури, і тут слід розуміти, що вона має відносну

автономію від капіталу: “капіталістична держава найкраще служить інтересам капіталістичного класу лише тоді, коли панівний клас не бере участі в політичному врядуванні” [9, с. 180].

Шведський дослідник у галузі державного управління, професор Еверт Ведунг у праці “Оцінювання державної політики і програм” визначив, що “інструментами державної політики є набір методів, за допомогою яких органи державної влади здійснюють свої повноваження, намагаючись добитися соціальних змін чи вибороти підтримку. Їх називають по-різному, наприклад, “засобами врядування”, “інструментами уряду”, “режимами впровадження”, “технологіями політики” або “методами державності” [5, с. 144].

Функція держави має декілька модальностей, які проявляються на тих рівнях, де ця функція найбільш вагома: функція техніко-економічна – економічний рівень; політична функція – рівень політичної класової боротьби; ідеологічна функція – ідеологічний рівень. При цьому техніко-економічна та ідеологічна функція держави є детермінованими її політичною функцією – тією, яка зачіпає політичну класову боротьбу, – в тому розумінні, що зазначені функції виступають різновидами виявлення глобальної ролі держави як фактора єднання формації в ціле: ця глобальна роль держави є політична роль.

Девід Грін зауважував, що “економічний раціоналізм правив бал у 1980-х в першу чергу тому, що ми переживали в період ідеологічного протиборства між двома системами – капіталістичною і соціалістичною” та визначив такі основні напрями змін у системі “громадянського капіталізму”:

- по-перше, реформа законодавства, яке має забезпечити безпристрасність права за рахунок відокремлення законодавчого процесу від реалізації політичних програм;

- по-друге, необхідно встановити моральну аргументацію проти “держави загального блага”, більша частина функцій якої має бути передана громадянському суспільству” [7, с. 208].

Складність питання визначення оптимуму функцій держави полягає в тому, що уявлення про державу більшості дослідників украї суперечливі і не відповідають новим історичним реаліям та масштабності науково-технічного прогресу, глобальному характеру соціальних змін, нових форм політичної, соціальної та економічної інтеграції. Очевидно, що у функціях держави різних типів проявляються та об'єктивізуються притаманні їм особливості й закономірності суспільного розвитку.

На думку представника старої (Вебленської) інституційної течії, одного з найвидатніших економістів-теоретиків ХХ сторіччя Джона Кеннета Гелбрейта, домінантна роль в “індустріальному суспільстві” належить державі. Оскільки технічний прогрес автоматично зумовлює необхідність планування на державному рівні, регулювання попиту, перерозподілу національного доходу через фіскальну систему, сприяння розвитку науково-технічного прогресу, підвищення рівня освіти, гарантій національної безпеки тощо.

У більшості праць зарубіжних дослідників 80 – 90-х років минулого сторіччя як в етатичному, так і в антиетатичному напрямках простежується радикальна зміна уявлення про “сильну” державу. Оскільки вже не військовий потенціал та економічна складова дозволяють контролювати суспільство, і не домінування на міжнародному просторі стає визначальним чинником, а оновлена “сила” держави полягає в її спроможності забезпечувати права особистості, законності, створення умов для відтворення громадянського суспільства тощо.

Ця теза знайшла своє відображення у працях французького соціолога М. Крозьє, у яких було досліджено суперечливі тенденції: індустріальний тип розвитку і відповідна йому державно-бюрократична система стають гальмом на шляху прогресу, розвитку суспільних та індивідуальних свобод. Дослідник вважав, що сучасна держава абсолютно ігнорує функцію інвестування в розвиток знань і наукових досліджень, необхідних для обґрунтування і популяризації економічних, технічних і фінансових рішень.

Тому не дивно, що наступний етап дослідження оновлених функцій держави пролягав через розвиток концепції “постіндустріального” суспільства, який характеризувався радикальними змінами в наявних концепціях функції держави. Нова тенденція свідчить про те, що питання співіснування держави та громадянського суспільства протягом історично тривалого часу буде вирішуватися на основі принципу взаємної зумовленості та заміщення їх як рівнозначних структур, кожна з яких автономна, але не самодостатня, оскільки вони існують у різних соціальних вимірах. Загалом концепція “постіндустріалізму”, яка набула поширення у 70-х роках минулого сторіччя, є нерозривно пов’язаною з ім’ям професора соціології Гарвардського університету Д. Белла, який зробив спробу дати, з одного боку, соціальний прогноз розвитку суспільства, а з другого – утвердив новий концептуальний підхід, який заперечував моністичну теорію суспільного розвитку К. Маркса.

Белл обґрунтовував, що недоліком марксистського вчення про зміну формацій є те, що концептуальна схема суспільного розвитку будується навколо всі відносин власності, а для характеристики капіталізму така вісь непридатна, оскільки “власність – це юридична фікція”. Крім того, на думку дослідника, перехід від “індустріального” до “постіндустріального” суспільства зумовлюється вже не стільки матеріальними факторами, скільки соціальними інститутами [3, с. 496–498].

Одним із найяскравіших представників концепції футурології став американський соціолог Е. Тофлер, який визначив наявність кризових явищ в індустріальній системі. Насамперед, це пов’язано з тим, що індустріальний світ вступає в нову стадію історичного розвитку, стадію технотронної цивілізації, котра вже не підлягає законам індустріалізму. Вчений зауважив, що “тінь насильства, або сили, є відображеною в законі, і стоїть за кожною дією уряду” [19].

Загалом у переважній більшості філософських концепцій процес соціального становлення індивіда здійснюється не всупереч існуванню

держави, а завдяки демократизації її типів, форм та функцій, без яких неможливо осмислити сучасне цивілізоване суспільство. Так, Е. Тоффлер пов'язує майбутнє з побудовою “цілісної гуманної цивілізації”, перехід до якої відбудеться через “революцію влади”, яку він називає однією з найважливіших революцій – рушійною силою багатьох перемін.

Таким чином, аналіз і спостереження за трансформаціями функцій держави дозволяє переосмислити тривалий історичний процес формування та еволюції державності у широкому розумінні цього значення, оскільки зростання у другій половині ХХ сторіччя інтересу західноєвропейських філософів, економістів та соціологів до розробки проблематики різних концепцій функцій держави в умовах трансформації суспільства від моделі “індустріального” до моделі “інформаційного” свідчить про обмеженість наявних концепцій, заснованих на раціональності.

Новий науковий погляд формує принципово нові уявлення про функції сучасної держави, що, в свою чергу, потребує врахування низки чинників, зокрема ступеня інформатизації, рівня освіченості, моральних норм, менталітету нації, культури, релігії – всього того, що супроводжує розвиток індивідуальної свободи людини і є альтернативою проти технократичної орієнтації держави.

Можна зробити висновок, що питання визначення та дослідження функцій держави й надалі перебуватиме на вістрі наукових дискусій. Прихильниками етатичної традиції виступають ті філософи, які тяжіють до функціоналістської методології і претендують на роль ідеологів порядку через абсолютизацію держави як головної умови розвитку особистості та суспільства. Антиетатичні теоретики базують свої погляди на ліберальних цінностях, та стверджують, що елементом, який цементує людську спільноту, виступає громадянське суспільство.

Взагалі раціональний підхід під час аналізу функцій будь-якої держави полягає в тому, що в процесі визначенні і класифікації цих функцій необхідно виявляти не всі напрямки її діяльності, а тільки ті з них, без яких

держава на сучасному історичному етапі розвиватися не здатна. Функції держави є засобом (інструментом) вирішення завдань та досягнення мети, що постає перед суспільством і перманентно видозмінюється. Мета державної діяльності полягає у досягненні тих кінцевих результатів, які визначають доцільність існування завдань, що ставляться для їх вирішення, причому характерним для форм і методів здійснення функцій держави є їхня здатність змінюватися, тоді як головні напрямки діяльності держави залишаються постійними.

Перспективи використання результатів дослідження пов'язуються із незаперечним фактом, суть якого полягає в тому, що незалежно від типу та форми держави саме у її функціях найбільш чітко виявляються сутність та соціальне призначення.

Функції держави характеризуються спадкоємністю, яка зумовлюється низкою історичних, ментальних культурних, релігійних факторів, які піддаються потужному впливу етнокультурних пластів життя суспільства – національних, територіальних особливостей, традицій тощо. Тому новий тип держави, який з'являється в розвитку конкретного державного організаційного суспільства, у відкритій або прихованій формі повинен зберігати і, навіть, розвивати окремі традиційні функції, які є засобом досягнення цілей, поставлених перед суспільством. Мета державної діяльності – це той кінцевий результат, якого необхідно досягти в процесі суспільного розвитку, шляхом захисту і зміцнення тих демократичних інститутів, від яких залежить свобода людини і громадянина зокрема та прогрес усього суспільства загалом.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон ; [пер. с фр. Г.И.Семенова]. – М. : Политическая Наука, 1993. – 273 с.
2. Бауман Зигмунд. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунд Бауман ; [пер. з англ. І. Андрущенко]. – К. : ВД “Кієво-Могилянська академія”, 2008. – 109 с.

3. *Белл Даниел*. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; [перевод с англ. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
4. *Вебер Макс*. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. / Макс Вебер ; [пер. з нім. О. Погорілий]. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
5. *Ведунг Еверт*. Оцінювання державної політики і програм / Еверт Ведунг ; [пер. з англ. В. Шульга]. – Л. : Всеуито, 2003. – 350 с.
6. *Гаєк Ф. А.* Конституція свободи / Ф. А. Гаєк ; [пер. з англ. М. Олійник, А. Королишина]. – Львів : Літопис, 2002. – 556 с.
7. *Грин Девид*. Возвращение в гражданское общество. Социальное обеспечение без участия государства / Дэвид Грин ; [пер. с англ.]. – М. : Новое издательство, 2009. – 220 с.
8. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. / Г. Йонас ; [пер. з нім. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко]. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
9. Короткий оксфордський політичний словник / [пер. з англ. І. Макліна, А. Макмілана та ін.]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2006. – 789 с.
10. *Мертон Р.* Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон ; [пер. с англ.] – М. : АСТ ; Хранитель, 2006. – 873 с.
11. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та його послідовники / К. Поппер ; [пер. з англ. О. Буценко]. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 249 с.
12. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги: у полоні Платонових чарів / К. Поппер ; [пер. з англ. О. Коваленко]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с.
13. Про засади зовнішньої і внутрішньої політики. Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55. (30.07.2010). – Ст. 1840.
14. *Ролз Джон*. Політичний лібералізм / Джон Ролз ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2000. – 382 с.
15. *Ролз Джон*. Теорія справедливості. / Джон Ролз ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 822 с.
16. *Сведеберг Р.* Новая экономическая социология: “что сделано и что впереди?” // Журнал социологии и социальной антропологии. – Т. V. – 2002. – № 2. – С. 13–35.
17. Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників / [пер. з англ. В. Є. Хмелька]. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 559 с.
18. Соціологічна енциклопедія / [уклад. В. Г. Городяненко]. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
19. *Тоффлер Э.* Метамарфозы власти / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство “АСТ”», 2003. – 669 с.
20. *Тэтчер Маргарет*. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Маргарет Тэтчер ; [пер. с англ. В. ИONOVA]. – 2-е изд. – М. : Альпина Паблишер, 2007. – 504 с.
21. *Ханс Альберт*. Трактат о критическом разуме / А. Ханс ; [пер. с нем., вступ. ст. и примеч. И. З. Шишкова]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 264 с.
22. *Шмитт Карл*. Государство и политическая форма. / Карл Шмитт ; [пер. с нем.]. – М. : Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2010. – 272 с.

Bulba V. G. Historical-comparative insight into classical paradigms of the essence and the contents of state functions.

In the article the source study analysis of classical approaches to understanding of essence and the maintenance of the basic functions of the state is performed. The conclusion is drawn that irrespective of type and the state system form, in its functions the essence and social mission of the state most accurately reveal.

Key words: The state, functions of the government, Social mission of the State.

Бульба В. Г. Историко-компаративный обзор классических парадигм определения сущности и содержания функций государства.

Осуществлен источниковедческий анализ классических подходов к пониманию сущности и содержания основных функций государства. Сделан вывод, что независимо от типа и формы государственного устройства, именно в его функциях наиболее четко раскрываются сущность и социальное предназначение государства.

Ключевые слова: государство, функции государственного управления, социальное предназначение государства.